

Vaihtoehtoisen talouden ja vaihtoehtoliikkeiden tutkimuksen karikoita

ESIMERKKINÄ OSUUSTOIMINTATUTKIMUKSEN DISKURSSI

Kaj Ilmonen

VARIATIONS OF RESEARCH ON THE ALTERNATIVE ECONOMY AND ALTERNATIVE MOVEMENTS

Administrative Studies vol six (1987):3, ss. 204—211

Alternative socioeconomic issues face two threats in contemporary society; either they will be driven to the orders of the society or assimilated into its prevailing structures. Both threats include special problems which are of course decisive for scientific studies. These problems do, however, not determine the contents or the forms of the studies. Co-operative research is an example of this.

In the 1970's co-operative research became increasingly interested in member relations. It can even be said that studies concerning member relations became a paradigm of co-operative research. Thus co-operative studies defined what was important in contemporary co-operation.

When deciding what was essential in the co-operative reality co-operative researchers failed to be complete. They were like political arithmeticians (Graunt, Petty) in the 17th century, who were most concerned about normality (measured by mean value) and people's average attitudes regarding state affairs. Co-operative researchers acted similarly in relation to co-operative members, ignoring the genuine needs or interests of the members. Therefore, they were not in a position to weigh the correspondence of co-operative performance to these needs and interests.

When average attitudes to the members (normality) were assessed, researchers faced considerable criticism concerning co-operative performance. On the basis of this some of the researchers concluded that co-operative practice did not adequately reflect co-operative principles. Consequently, they set out to build up an ideal pattern for co-operation. This allowed them to abandon factual co-operation without abandoning its ideals (co-operative ideology). In this way co-operative ideology was made legitimate among the members.

Some researchers registered the criticism of the member but considered it as a part of co-operative organizational normality. Thus the prevailing pattern of co-operative performance was legitimated. This was done through three specific processes: a) through participation in the co-operative discourse on democracy; b) through identification of scapegoats; and c) through intergration into the semiotics of co-operative centralization.

Keywords: alternative movements/economy, cooperative normality, discourse.

Kaj Ilmonen, Ph.D. (Soc.sci), docent, researcher, Union of Consumer Cooperation (Kulutusosuustoiminnan Keskusliitto ry.), Hämeentie 19, SF-00500 Helsinki, Finland

Saap. 10. 6. 1987, hyv. 10. 6. 1987

1. JOHDANTO

Muutamana viime vuosikymmenenä on kehittyneissä kapitalistisissa maissa virinnyt mielenkiinto sellaisia hankkeita kohtaan, joissa ihmiset ovat pyrkineet ruohonjuuritasolla organisoimaan oman elämänsä ehtoja. Kiinnostus on saanut konkreettiset ilmentymänsä niin vaihtoehtoisina taloudellisina toimintamuotoina kuin osuustoimintatutkimuksen vireytymisenäkin, ei kuitenkaan meillä Suomessa samassa määrin kuin muualla Euroopassa ja Kanadassa.

Ei ole sattuma, että juuri osuustoimintatutkimus on herännyt uusien ruohonjuuritasoisten, vaihtoehtoisten toiminnan itujen ilmaantumisen myötä. Onhan se joutunut painiskelemaan vaihtoehtoisen talouden kohtaamien pulmien kanssa yleensä ja oma-aputoimintaan kytkeytyvän problematiikan kanssa erityisesti samalla, kun se on keskittynyt vähitellen "normalisoituaan", perinteiseen osuustoimintaan. Kaksi vaihtoehtoisen toiminnan kohtaamista ongelmista on selvästi muita perustavampia.

Kaikki vaihtoehtoiset yritykset, joihin ihmiset ryhtyvät oman elämänsä hallinnan kohentamiseksi kohtaavat alituisena uhkana yhteiskunnalliseen paitsioon tai marginaaliin liukumisen Skyllan. Vaara on sitä ilmeisempi, mitä enemmän ne pyrkivät välttämään sidoksia yhteiskunnan hallitseviin poliittisiin ja taloudellisiin käytänteisiin. Mikäli ne taas kietoutuvat niihin vahvasti, on uhkana yhteiskunnan rakenteisiin, establismenttiin sulautumisen Kharybdis. Vaihtoehtoiset hankkeet ovat tällöin vaarassa menettää vaihtoehdon identiteettinsä ja samalla alkuperäiset tavoitteensa.

Vaihtoehtoiset taloudellis-poliittiset hankkeet ovat historian kuluessa saaneet kovakouraisesti kokea vallitsevassa yhteiskunnassa piilevät ansat. Niitä on pantu ulkopuolelta järjestykseen, normalisoitu joko työntämällä tarkoituksella yhteiskunnalliseen marginaaliin tai yrittämällä aktiivisesti sulauttaa ne vallitseviin yhteiskuntarakenteisiin, institutionalisoida

ne. Kummassakin prosessissa ovat vaihtoehtoisten toimintojen omat, sisäiset mekanismit tukeneet ulkopuolelta tulleita paineita. Mutta historiallisista tapahtumaketjuista on otettu myös opiksi. Marginalisoitumista ja institutionalisoitumista vastaan on kehitetty vaihtoehtoliikkeissä erilaisia tekniikoita.

Marginalisoitumisen välttämiseksi ovat vaihtoehtoiset poliittis-taloudelliset toimintamuodot pyrkineet omaksumaan yhteiskunnallisen liikkeen hahmon. Ne ovat tässä onnistuneet sikäli kuin ne ovat kyenneet pysymään jatkuvasa liikkeessä. Yhtäältä niiden on ollut välttämättöntä ottaa huomioon yhteiskunnallinen muutos ja reagoida siihen. Toisaalta niiden on ollut tarpeen kasvattaa liikevoimaansa tullakseen huomatuiksi. Vaihtoehtoliikkeiden historia on osoittanut, että joskin tällöin on välttytty yhteiskunnalliselta paitsiolta, niin toisen uhkan toteutuminen, vallitseviin yhteiskunnallisiin rakenteisiin sulautuminen, on ollut lähellä (Michels 1986; Rammstedt 1978).

Marginalisoitumisen väistämiseksi sovelletut keinot vaihtoehtoisissa hankkeissa ovat siis kasvattaneet tavallisesti niiden toista uhkaa, institutionalisoitumista. Sen torjumiseksi ne ovat joutuneet historiallisesti panostamaan jäsen-suhteeseensa. Se on pyritty pitämään mahdollisimman avoimena, kritiikin mahdollistavana. Samansuuntaisesti on vaihtoehtoisissa yrityksissä arveltu vaikuttavan niiden hallinnon pysyttämisen välittömän demokratian piirissä (Hyvärinen 1985, 185—190; Touraine 1981, 77—191). Kumpikin pyrkimys on ollut ristiriidassa vaihtoehtotoimintojen liikevoiman kasvattamisen kanssa. Kasvava jäsenmäärä on tehnyt kritiikin artikuloitumisen ja välittömän demokratian toteutumisen erittäin hankalaksi.

Tällöin on tavallisesti ollut edessä kaksi vaihtoehtoa. Joko kaikesta huolimatta on panostettu vaihtoehtohankkeen liikevoiman kartuttamiseen tai jäsenmäärää on alettu rajoittaa, jäsenyydestä on tehty suljettu. Edellisessä tapauksessa on joko muutettu hallintomuotoa välilliseksi demokratiaksi tai tyydytty siihen, että yhä pienempi osa jäsenkuntaa on osallistunut päätöksenteon piiriin. Kummassakin tapauksessa on seurauksena ollut hallintotavan muuttaminen, hankkeen hallinnan kääntymisen ylhäältä alas ohjautuvaksi (Ilmonen 1986, 186—192; Michels 1986, 48—68, 268—269). Tällöin on useimmiten ollut vain ajan kysymys, milloin vaihtoehtoinen toiminta on sulautunut vallitseviin rakenteisiin ja milloin siitä on tullut "joukkointegraation apparaatti" (Hirsch 1983).

Jälkimmäisessä tapauksessa vaihtoehtoiset hankkeet ovat joutuneet muokkaamaan selkeää rajalinjaa muun yhteiskunnan ja itsensä väliin. Se taas on palauttanut marginalisoitumisen ongelman. Historian tuntemat vaihtoehtoisen talouden kokeilut Saint-Simonin, Fourierin ja Owenin malleista aina nykyaikaisiin vaihtoehtoyrityksiin ovat paljastaneet, että vahvojen rajalinjojen piirtäminen vaihtoehtotoiminnan ympärille on tavallisesti johtanut sisäänlämpiävyyteen ja uskonnonhistoriasta tuttuun laholaismaisuuuteen. Jäsenyyttä on tällöin säädelty tiukoin normein ja sanktioin. Vaihtoehtotoiminnasta on kehkeytynyt umpihaude, joka on murtunut sen piiriin sulkeutuneiden keskinäisiin syytelyihin ja muihin ihmissuhdeongelmin (Sennett 1986, 60; Kraushaar 1982, 143—220).

Sekä vaihtoehtoisten taloudellis-poliittisten hankkeiden institutionalisoituminen että niiden marginalisoituminen muovaavat niiden toimintamekanismeja siten, että kummassakin tapauksessa on lopputuloksena niiden synnyttämien organisaatioiden muuttuminen jäsenille ulkoisiksi voimiksi. Jäsenet eivät tällöin ole enää kyenneet hallitsemaan organisaatioitaan. Päinvastoin organisaatiot ovat ryhtyneet kontrolloimaan jäseniään. Erityisen vahvana tämä on nähtävissä sellaisissa marginalisoituneissa vaihtoehtokokeiluissa kuten Owenin The New Lanarkissa (Sennett mt. 60). Modernin rationalismin ilmentymien "romanttiset" vastavoimat ovat näin jääneet itse tämän rationalismin pauloihin ja toistaneet sisällään sen tuottaman, kaikkialla modernissa yhteiskunnassa haavoittavan "särkemisprosessin" (perinteiden hajoaminen, yhteisöjen mureneminen, ympäristön saastuminen jne.). Niin marginalisoituminen kuin institutionalisoituminenkin ovat johtaneet vaihtoehtoisten hankkeiden sisäiseen murenemiseen, kun keskipakoiset voimat ovat alkaneet vaikuttaa keskihakuisten voimien sijasta niiden jäsenistön parissa.

2. OSUUSTOIMINTATUTKIMUKSEN PARADIGMASTA POHJOISMAISSA

Vaihtoehtoisia poliittis-taloudellisia toimintamuotoja kapitalistisessa yhteiskunnassa kohtaavat karikot, marginalisoituminen ja institutionalisoituminen, ovat pitkään olleet osuustoimintatutkimuksen tiedossa ja "kehystäneet" sitä. Tutkimuksen yksityiskohtaisia kysymyksenasetteluja ja siinä käytettyjä lähestymistapoja mainitut vaaratekijät eivät silti ole sanel-

leet. Ne ovat pikemminkin olleet riippuvaisia perinteisen osuustoiminnan kehitysvaiheesta, sen toimintaympäristön muutoksista ja omasta sisäisestä dynamiikasta. Vaihtoehtotalouden kohtaamat uhkat eivät siten ole vielä olleet osuustoimintatutkimuksen paradigman synty-
misen riittäviä ehtoja.

Vaikka vaihtoehtotalouden uhkien ympärille kietoutuvat ongelmat eivät määrää konkreettisen osuustoimintatutkimuksen kysymyksenasetteluja, mainitut pulmat näyttävät olleen keskeisellä sijalla pohjoismaisessa osuustoimintatutkimuksessa, johon tämä esitys rajautuu. Siinä on keskitytty laajaan problematiikkaan, jonka aineksina ovat olleet osuustoiminnallinen demokratia, jäsenten vaikuttaminen, jäsenten osallistuminen, osuustoiminnallinen omistus ja osuustoiminnan periaatteet. Voidaan jopa väittää, että tämä osuustoiminnan institutionalistoitumiseen vahvasti kytkettyvä ongelma-
kenttä on muuttunut yhä akuutimmaksi osuustoiminnallisessa tutkimuksessa viime vuosikymmeninä. Asia käy ilmeiseksi, kun tarkastellaan osuustoimintatutkimusta ja osuustoiminnasta kirjoitettuja tutkimusraportteja sekä esseitä ja pamfletteja. Viitattakoon tässä ainoastaan Sven Åke Böökin (1984, 11) tekemään osuustoimintatutkimuksen inventaarioon. Hän osoittaa siinä, että vähintään kuusi osuustoiminnan kymmenestä keskeisestä tutkimusalueesta kuuluu mainitun problematiikan piiriin.

Osuustoiminnan vähittäinen sulautuminen osaksi pohjoismaisten yhteiskuntien taloudellis-poliittisia rakenteita ei, kuten sanottu, vielä riitä selittämään problematiikan suosiota. Osuustoiminnan institutionalisoituminen tapahtui näet muissa pohjoismaissa jo ennen toista maailmansotaa ja Suomessa viimeistään sen aikana (Ilmonen 1986, 54—90). On siis etsittävä täydentäviä selityksiä problematiikan hallitsevuudelle osuustoimintatutkimuksessa.

Ongelmakenttää kohtaan tunnetun mielenkiinnon kasvun ymmärtämiseksi voidaan soveltaa metodisesti metaforaa. Osuustoimintatutkimus rinnastetaan lääkäriissäkäyntiin.

Lääkärin vastaanotolle päädytään yleensä, kun koetaan, että terveydentilassa on jotakin vialla. Tällainen epämääräinen tunne oli alkanut vaivata pohjoismaista osuustoimintaa, erityisesti kulutusosuustoimintaa jo 1960-luvulla. Vaivan selville saamiseksi osuustoiminta meni kuvaannollisesti sanoen lääkäriin. Tämä asetti sille rutiinikysymyksensä, ”miltä nyt tuntuu”. Tähän kysymykseen osuustoiminta ei ollut valmistautunut silloin vastaamaan. Osuustoimin-

nassa havaittiin, että sen piirissä ei oltu tehty perusteellista itseanalyysiä. Niinpä osuustoiminta poistui lääkärin vastaanotolta ja ryhtyi tekemään itsestään perustavia selvityksiä. Esimerkiksi Suomessa ryhdyttiin 1960-luvulla tarkastelemaan osuustoiminnan toimintamuotoja ja jäsenkuntaa, erityisesti oltiin kiinnostuneita jäsenten asennoitumisesta ja suhteesta osuustoiminnan eri toimintamuotoihin, ideologisiin kysymyksiin, osuustoiminnallisen demokratian toimivuuteen jne.

Kun jäsenkunnan tutkimus oli tuottanut katavasti aineistoa, mentiin sen kanssa uudelleen lääkärin vastaanotolle. Hän (tutkija) eritteli tutkimustuloksia ja totesi, että jäsenvaikutuksessa ja -demokratiassa oli tosiaankin jotakin vialla. Jäsenet eivät olleet niihin tyytyväisiä. Tällä tavoin lääkäri (tutkija) tuli osaltaan määritelleeksi sen, mikä oli tärkeätä ja mikä ajankoh-
taisesti pulmallista osuustoiminnallisessa todellisuudessa.

Määrittely toteutui tietysti historiallisessa tilanteessa. Pohjoismaiden kotimarkkinat alkoivat muuttua voimakkaasti 1960-luvulla. Ne laajenivat niin syvyy- kuin leveyssuuntaankin samalla, kun markkinoiden kierrättämien tavaroiden volyymi kasvoi nopeasti. Osuustoiminnalta vaadittiin tässä tilanteessa kasvavia investointeja (Böök & Ilmonen 1987). Tällöin haluttiin osuustoiminnan parissa saada varmuus siitä, että tehdyt panostukset olivat oikeita ja että valittu toimintapolitiikka oli hyväksyttävää. Yksi tapa turvata selusta tehdyille ratkaisuille oli varmistaa jäsenten lojaalisuus liikettä kohtaan.

Tässä tilanteessa osuustoiminta laajensi jäseniin kohdistuvaa tutkimustoimintaansa. Sen seurauksena tutkijat havaitsivat syntyneen uuden vaiheen osuustoiminnan jäsen-suhteessa. Jäsenet olivat vähin erin muuttuneet osuustoiminnan subjekteista, peränpitäjistä, sen objekteiksi, pelkiksi asiakkaiksi. Juuri tämä muutos rekisteröity osuustoiminnallisen tutkimuksen välityksellä ja suuntaus tutkimuksen kysymyksenasettelu kasvavassa määrin esimerkiksi jäsenten vaikutusmahdollisuuksiin ja jäsendemokratiaan. Uuden tilanteen tiedostaminen johti vuorostaan osuustoiminnallisten periaatehjelmien luomiseen 1970-luvun alussa. Ne taas voimistivat osaltaan sitä prosessia, jonka ansiosta jäsenkysymyksiin keskittyvästä problematiikasta tuli osuustoimintatutkimuksen ydinaluetta, sen paradigmaattinen keskiö.

Osuustoimintatutkimuksessa hahmottunut paradigma oli — korostettakoon — tulkinta

osuustoiminnallisesta todellisuudesta. Tässä yhteydessä ei ole tarpeen pohtia, onko tulkinta ollut oikea vai väärä (vrt. Dreyfus-Rabinow 1986, 166; Foucault 1986, 196). Sen sijaan on tärkeätä huomata, että tulkinta sai tukea niin jäsenten kuin osuustoiminnallisen johdonkin taholta. Paradigman näkökulmasta oli samantekevää, että kummankin osapuolen näkemys tilanteesta oli miltei vastakkainen. Jäsenet halusivat saada lisää vaikutusmahdollisuuksia ja kohentaa jäsendemokratiaa. Johto sitä vastoin tahtoi "tehostaa" päätöksentekoa osuustoiminnassa johtamistyönsä helpottamiseksi. Oleellista tässä on, että kumpikin osapuoli koki jäsenvaikutuksen ongelmalliseksi. Uusi tilanne markkinoilla, osuustoiminnan reaktiot siihen ja osuustoiminnan toimitapa uudessa tilanteessa tekivät siis tämän tulkinnan ja sen myötä tulkinnan mukaisen tutkimuksen ajankohtaiseksi.

Palattakoon nyt metaforaan. Potilaalle ei riitä, että hänen sanotaan kärsivän epämääräisestä viasta. Silloinhan hän ei tietäisi lääkärisä käynnin jälkeen yhtään sen enempää kuin sitä ennenkään. Ymmärtääkseen synn huonoon oloonsa potilaan on saatava tekninen selitys vaivoistaan. Niinpä osuustoiminnalle pohjoismaissa ei riittänyt tieto, että osa sen vaikeuksista johtui puutteellisuuksista jäsensuhteissa. Kaivattiin myös niiden teknistä selitystä, jotta ne olisi voitu korjata. Osuustoimintatutkimuksen antama tulkinta viittasi vahvasti siihen suuntaan, että vika oli osuustoiminnan organisaatiossa, lähinnä sen hallinnossa. Oli aika kohentaa jäsenhallintoa.

Mihin silloin ryhdyttiin osuustoiminnassa? Vastausta ei ole vaikeata arvata. Tutkimusta tehostettiin ja sitä kohdennettiin osuustoiminnan hallintomuotoon, sen periaatteisiin ja jäsenten asenteisiin niitä kohtaan. Ei siis riittänyt, että vastikään syntynyt tulkinta määritteli, mikä osuustoiminnallisessa todellisuudessa oli tärkeää ja mikä tässä tärkeässä oli puutteellista. Nyt ryhdyttiin myös tuottamaan tietyn tyyppistä todellisuutta tutkimustuloksissa ja "kooperatöörin" ajattelussa (toimintaohjelmat, strategiset suunnitelmat jne). Samalla osuustoimintatutkimus tuotti itse itsensä ja muotoutui osaksi osuustoiminnallista praksi-ta.

Jos tähän asti tehty analyysi on hyväksyttävissä, päädytään kahteen kysymyksenasetteluun:

1) Mikä osuustoiminnallisessa käytännössä sitten jäi tutkimuksen ulkopuolelle?

2) Mitä tutkimus diskurssina sai aikaan, kun se kohdentui niin kuin kohdentui?

3. EMPIIRISEN YHTEISKUNTATUTKIMUKSEN SYNNYN JA OSUUSTOIMINTATUTKIMUKSEN PARADIGMAN YHTÄLÄISYYDET

Kun osuustoimintatutkimus oli muokannut tulkinnan osuustoiminnallisesta todellisuudesta, siitä tuli siis paradigmaattinen näkökulma. Sen synty muistuttaa silminnähdyn yhteiskuntatieteiden, lähinnä poliittisen taloustieteen ja sen edeltäjän poliittisen aritmetiikan, ilmaantumista maailmaan. Tässä riittää viittaus John Grauntin ja William Pettyn töihin 1600-luvulla ja Adam Smithin kirjoituksiin sen jälkeen. Graunt ja Petty olivat ensimmäiset, jotka ryhtyivät keräämään kvantitatiivisia, tilastollisia aineistoja, Graunt Lontoosta ja Petty Irlannista. He ryhmittivät erilaisia yhteiskunnallisia ilmiöitä, niiden esiintymisfrekvenssien mukaan. Tarkoitus oli ilmaista, mikä oli normaalia yhteiskunnassa keskiarvon mukaan laskien (Eräsaari 1986, 13).

Grauntin ja Pettyn tilastollisia keskiarvoja kohtaan tuntema intressi kertoo historiallisesti muuttuneista elinoloista Euroopassa. Yhtäältä kansallisvaltiot olivat syntyneissä, toisaalta ihmiset irtaantuivat vähitellen sääty-yhteiskunnan sosiaalisesta kollektiivisuudesta ja transformoituivat yksilöiksi, niin kutsutuiksi vapaiksi kansalaisiksi. Pettyn ja Grauntin edustamalla uudella empiirisellä yhteiskuntatieteellä oli erityinen "katse" tässä tilanteessa. Se oli valtion katse, joka kohdistui vapaisiin kansalaisiin ja joka tahtoi kontrolloida heitä erilaisten normaliteettia koskevien ajatusmuotojen avulla (Eräsaari, mt. 17; Foucault 1978, 23—56). Katse oli siis normatiivinen ytimiltään ja erityisesti Petty oli vaikutusvaltainen sen luomisessa. Hänhän oli Thomas Hobbesin läheinen ystävä ja lordiprotektori Oliver Cromwellin sihteeri.

Palattakoon tämän empiirisen yhteiskuntatutkimuksen historiaan suuntautuneen lyhyen retken jälkeen osuustoimintatutkimukseen. Siitä voi sanoa hyvin perustein, että nimenomaan viimeisen 25 vuoden aikana se on alkanut saada samanlaisia piirteitä kuin 1600-luvun lopun empiirinen sosiaalitutkimus. Jälkimmäinenhän ei näet ollut kiinnostunut vapaiden kansalaisten oikeuksista saadakseen aikaan sellaisen muutoksen valtion toimintatavassa, joka ottaisi ne aikaisempaa paremmin huomioon, tai heidän tarpeistaan taatakseen niiden tyydytyksen. Kyse oli pikemminkin senaikaisen valtion tarpeista tehdä ympäristöanalyysia tarkistaakseen, miten kansalaiset suhtautuivat valtion toimenpiteisiin. Samalla tavoin osuustoimintatutkimuksen keskittyminen kooperaation

toiminta- ja organisaatiomuotoihin sekä jäsenten asenteisiin niitä kohtaan johti tilanteeseen, jossa jäsenten varsinaiset tarpeet ja intressit "sulkeistettiin" osuustoimintatutkimuksessa. Näin jälkikäteen saattaa jopa väittää, ettei osuustoiminnallisen organisaation ja osuustoimintatutkimuksen välillä ollut sanottavaa eroa tässä suhteessa (vrt. Dreyfus-Rabinow, mt., 140).

4. OSUUSTOIMINNALLINEN NORMALITEETTI

Jos esitetty on vastaus kysymykseen, mitä osuustoimintatutkimus on jättänyt ulkopuolelle tai mitä se on pitänyt vähemmän tärkeänä, siirrytään jatkokysymykseen, mitä osuustoimintatutkimus tekee diskurssina? Vastaukseni on, että se tuottaa tietäntyyppistä todellisuutta osuustoiminnasta. Se tekee sen kahdella pääsääntöisellä tavalla.

Ensinnäkin on olemassa tutkimussuuntaus, joka on hyvin yhdennäköinen esitetyn metaforan, lääkärissäkäynnin kanssa. Kun tohtori on tehnyt diagnoosinsa ja kääntänyt se teknisille termeille, hänen on tehtävä vertailua diagnoosin ja sen välillä, mitä pidetään normaaliarvoina ihmisten parissa. Samoin on menetelyt yksi osuustoimintatutkimuksen haara. Sen ainoana vaikeutena on olleet normaliteetin kriteereiden puuttuminen osuustoiminnassa. Sen tähden onkin ilmaantunut vahva kiinnostus osuustoiminnallisia periaatteita kohtaan. Niitä on eritelty tarkoin, jotta olisi voitu kuvata, miltä "terveen" osuuskunnan tulisi näyttää (esim. Nilsson 1983).

Kun tutkimus on aikaansaanut ideaalityypisen osuustoiminnan mallin, ideaalityypipiä on käytetty kahdessa mielessä. Osaksi sille on annettu ontologinen status ja väitetty, että se on tai että se ainakin voisi olla reaaliinen ilmiö. Osaksi ideaalityypipiä on käytetty vertailuihin ja sen avulla on mitattu, milloin ja miten olemassaoleva osuustoiminta on siitä poikennut ja siten pettänyt ihanteensa. Siksi tutkimussuuntausta voisi kutsua normatiiviseksi osuustoimintatutkimukseksi.

Normatiivisen osuustoimintatutkimuksen mielenkiintoisin piirre on, ettei sen mukaan osuustoiminnallisissa periaatteissa ja ideaalityypissä sinänsä ole puumia. Tällaista näkemystä on ollut helppo ylläpitää siksi, ettei historia tunne osuuskuntaa, joka olisi täyttänyt ideaalityypille asetetut vaatimukset. Sitä ei toi-

sin sanoen ole kyetty testaamaan ja kyseenalaistamaan. Tässä tilanteessa normatiivinen osuustoimintatutkimus on voinut todistella, ettei osuustoimintaa tule hylätä, vaikka olemassaoleva osuustoiminta ei täyttäisikään jäsentensä odotuksia, sillä sen taustalla oleva ideaalimalli on sitä "perustavampi". Tällä tavoin normatiivinen osuustoimintatutkimus tulee tuottaneeksi ja uudistaneeksi osuustoiminta-aatteen legitimitetin yleensä yhteiskunnassa ja erityisesti jäsenten silmissä.

Tutkimus argumentoi siis sen puolesta, että osuustoiminta on aito, vaihtoehtoinen tapa organisoida ihmisiä yhteiskunnassa. Tätä ei vain oivalleta, koska reaaliinen osuustoiminta poikkeaa ideaalistaan. Tilanne on korjattavissa siten, että olemassaoleva osuustoiminta muutetaan ideaalimallin mukaiseksi tai sen tilalle perustetaan uusosuustoimintaa. Tästä syystä normatiivista osuustoimintatutkimusta on pidettävä pragmaattisempaan luonteeltaan kuin ensi siimäyksellä näyttää. Käytäntönä sitä voisi kutsua jopa osuustoiminnalliseksi reformismiksi.

Toiseksi on olemassa moniaineksinen osuustoimintatutkimuksen haara, joka on keskittynyt kooperaation toiminnallisten aspektien ja jäsenten välisiin suhteisiin (esim. Ilmonen 1986). Vaikka tämä tutkimussuunta omaakin teoreettisia ambitioita, se on valtaosin kuvailevaa ja pitkälti pragmaattisesti suuntautunutta. Se dokumentoi monesta näkökulmasta, miltä osuustoiminnallinen normaliteetti todellisuudessa näyttää. Sen katse on ainakin osaksi osuustoiminnallisen organisaation etabloitu katse, joka kohdistuu jäseniin (esim. Persson 1980, Ilmonen 1982, 1984).

Huolimatta tämän suuntaisista oireista ei voida sanoa, että osuustoiminnan faktuaalista normaliteettia tarkasteleva tutkimus olisi täysin epäkriittistä. Päinvastoin se toistaa kerta toisensa jälkeen, että moderni osuustoiminnalliseen normaalisuuteen kuuluu jäsenten kokemus vallan puutteesta suhteessa osuustoiminnallisiin organisaatioihin ja että osuustoiminta sivuuttaa kevyesti monia jäsenten intresseistä. On jopa esitettävissä, että tuo osuustoimintatutkimus muistuttaa osuustoiminnallisia organisaatioita niiden puutteellisesta toimintatavasta ja että se myötävaikuttaa osuustoiminnallisessa arjessa huonon omantunnon ylläpitäjänä.

Tutkimusta ei siis voi moittia osuustoiminnan puutteiden paljastamisesta, mutta jotakin siinä siltikin on perustavasti vialla. Tämä ilme-

nee viimeistään silloin, kun tulee kysyneeksi, miksi osuustoiminnalliset organisaatiot rahoittavat tutkimusta, joka nostaa päivänvaloon niille arkaluontoisiakin asioita, tai minkä vuoksi osuustoiminnalliset organisaatiot teettävät kriittistäkin jäsentutkimusta vuosi toisensa jälkeen ilman, että niissä toteutetaan tutkimusten herättämien johtopäätösten suuntaisia muutoksia.

On näet ilmeistä, että osuustoiminnan "faktuaalista normaliteettia" piirittävällä tutkimuksella ei ole ollut sanottavia näkyviä vaikutuksia kooperaation toimintapaan. On kuitenkin korostettava käsitettä "näkyvä". On näet mahdollista ajatella, että tutkimuksella olisi sittenkin ollut tietty vaikutus osuustoiminnalliseen todellisuuteen. Siitä huolimatta, että tutkimus esimerkiksi on ollut valtaosaltaan "pro-demokraattista", se ei ole toiminut vastapainona päätöksenteon kehittymistendensseille osuustoiminnassa. Päinvastoin tutkimus on ollut — kärjekkäästi ilmaisten — yksi juonne keskittymiskehityksessä! Juuri tässä lienee sitten se syy, miksi vallankäyttäjät (ammatti- ja maallikkojohto) osuustoiminnassa ovat sallineet kyseisen tutkimuslinjan jatkamisen.

Väite on luonnollisesti kova ja sen perusteleminen on kaikkea muuta kuin helppoa varsinkin, jos on itse tehnyt osuustoiminnan faktuaalista normaliteettia kartoittavaa tutkimustyötä. Tässä on tolstaiseksi tyydyttävä viittaamaan vain kolmeen ilmiöön, jotka kukin tavallaan tukevat esitettyä väitettä. Ne ovat:

- a) demokratiadiskurssi,
- b) syntipukkidiskurssi ja
- c) keskittymisen semiotiikka.

a) Demokratiadiskurssista osuustoiminnassa

Miten voidaan väittää, että substantiivisen demokratian (erotuksena formaalista demokratiasta, joka osuustoiminnassa kyllä toimii) puolustus ja tutkimus sen osana tukevat osuustoiminnassa havaittavia keskittymistendenssejä (Ilmonen 1986)? Kirjoittajan näkemyksen mukaan tässä on nähtävissä samankaltainen mekanismi kuin se, jota Michel Foucault (esim. 1978, 109 ja 1986, 211, 213—221) on kuvannut valta- ja repressioanalyysissaan.

Foucaultin mukaan vallan toimivuuden ensisijainen edellytys on vastarinnan olemassaolo. Jos vastustusta ei ole, valtaa ei, yksinkertaisesti, tarvitse käyttää, se ei saa havaittavia muotoja. Vasta vastustus paljastaa, miten val-

ta jossakin systeemissä jakautuu ja minkä muodon sen käyttö omaksuu. Demokraattisessa systeemissä vallankeskittyminen ja oligarkisoitumistendenssit voivat edetä valn siten, etteivät ne näy. Vallankeskittymisen on tapahduttava demokratian rajoissa, mikä taas toteutuu "optimaalisesti" silloin, kun esiintyy demokratian avointa puolustusta, joka toimii osoituksena siitä, että demokratia toimii systeemissä.

Organisaatioissa, jotka eivät ole avoimen repressiivisiä vaan jotka ovat omaksuneet demokraattisen hallintomuodon, on siis substantiaalisen demokratian puolustus keskeinen päätöksenteon keskittämisen edellytys (ks. Michels 1986, 250—275). Osuustoiminta ei ole ollut tässä poikkeus. Demokraattinen muoto, formaali demokratia ja demokratian puolustus, jossa tutkimus on ollut keskeisellä sijalla, ovat muodostaneet kulissin vallan keskittymiselle osuustoiminnassa. Tämä käy ilmi muun muassa siitä aineistosta, joka kattaa keskeiset osat tutkimusprojektista *The Enigma of Membership* (Ilmonen 1986).

b) Syntipukkidiskurssi

Osuustoiminnan faktuaalista normaliteettia tarkastelevassa tutkimuksessa on vahva tutkimusjuonne, joka yrittää väittää, että osuustoiminnan piirissä on ihmisryhmä, joka tukee keskittymiskehitystä sen tähden, että se on tämän ryhmän intresseissä. Jotkin raportit jopa väittävät eksplisiittisesti, että osuustoiminnan johto on anastanut vallan jäseniltä ja muodostanut oman imperiuminsa osuustoimintaan, "direktörskonsumin" (esim. Backman 1973).

Menemättä esitetyn argumentoinnin yksityiskohtiin todettakoon, että se perustuu kyllä tutkimustuloksiin, mutta sen tulkinta osuustoiminnallisesta arjesta ei välttämättä ole oikea. Näkemys on sikäli pulmallinen, että se personifioi vallan osuustoiminnallisen organisaation huipulle. Ajatuksella on samankaltaisia seuraamuksia osuustoiminnassa kuin siillä on ollut paternalistisissa yrityksissä (corporate paternalism) ja sosialististen maiden byrokraatioissa. Koska vallankeskittymisen syy ja osuustoiminnan puutteellisuudet kytketään tiettyihin henkilöihän, henkilövaihdoksen katsotaan riittävän näiden ilmiöiden korjaamiseksi. Sitä vastoin ei "tarvitse" välittää niistä mekanismeista ja rakenteista, jotka luovat edellytykset vallankeskittymiselle. Osuustoiminnan historia osoit-

taa, miten erheellinen tällainen näkemys on.

c) Keskittymisen semiotiikka

Koko keskittymistendenssien semiotiikka osuustoiminnassa on laaja ja moniaineksinen aihepiiri. Tässä on tyydyttävä pelkästään viittaamaan siihen, että osuustoiminnan normaliteettia kartoittava tutkimuskäytäntö luo tuloksissaan ja niistä tehdyissä johtopäätöksissä kuvaa osuustoiminnassa. Kuvan mukaan osuustoiminta näyttyy hyvin suvaitsevana ja jäsendemokratiastaan huolestuneena systeeminä.

Tässä yhteydessä jätetään sen pohtiminen, onko syntynyt kuva totuudellinen. Sitä tärkeämpää on havaita, että annettu käsitys sopii erinomaisesti yhteen niiden konnotaatioiden kanssa, jotka osuustoiminnalla Pohjolassa on ollut kuljettajaetujen ajajana ja vasemmiston perusarvojen puolestapuhujana. Demokratia-tutkimus ja jäsentutkimus yleensä ovat siten kasvaneet osaksi osuustoiminnan imagoa, sitä kuvaa, jonka osuustoiminta haluaa antaa itseltään niin jäsenilleen kuin ulkopuolisillekin.

Esitellyt kolme ilmiötä viittaavat samaan suuntaan. Siitä huolimatta, että ne sisältävät kritiikkiä, joka kohdistuu jäsenen heikentyneitä vaikutusmahdollisuuksia kohtaan, on kritiikki muotoiltu siten, että se tulee vahvistaneeksi kooperaation toimintatapaa. Saman voi ilmaista filosofisesti seuraavaan tapaan: "...diskursi, joka yrittää olla sekä empiirinen että kriittinen ei voi olla muuta kuin positiivinen ja eskatologinen", (Foucault 1973, 320).

Irrrottamalla osuustoiminnan hallinto sen yhteyksistä ja keskittymällä sen sisällöllisiin puutteellisuuksiin sulkeistaa osuustoiminnan faktuaalista normaliteettia kartoittava tutkimus ne taloudelliset ja organisatoriset mekanismit, jotka tukevat osuustoiminnan nykyisten toimitapojen säilymistä. Sen tähden on ymmärrettävää, että tutkimus etsii syntipukkeja osuustoiminnallisen demokratian puutteelliseen toimintaan ja esittää keinoja sen tehostamiseksi. Samaan aikaan tutkimussuuntaus on valmis muuttamaan joitakin osuustoiminnallisia periaatteita, jotka aika on vanhentanut (käteiskaupan vaatimus, rajoitettu korko jäsenpääomalle jne.). Tämän vuoksi olisi mahdollista kutsua tutkimussuuntausta osuustoiminnalliseksi humanismiksi. Humanismihan on näkökanta, jonka mukaan elämänlaatu kohenee, kunhan vain muutetaan joitakin periaat-

teellisia tai aatteellisia asioita maailmassa ja alistetaan inhimillinen toiminta niille.

5. OSUUSTOIMINTATUTKIMUS LEGITIMAATIOTUTKIMUKSENA

Sekä osuustoiminnallinen reformismi että humanismi tuottavat tutkimussuuntauksina samantapaista todellisuutta seurauksissaan. Kun kumpikin on rajannut osuustoiminnan ongelmat johonkin osuustoiminnallisen todellisuuden puoleen, ne luovat eron merkityksellisen ja ei-merkityksellisen välille (Eräsaari, mt. 37). Toinen tulee vahvistaneeksi osuustoiminnan aatteellisia, toinen institutionaalisia piirteitä ulkopuolisten silmissä. Tässä mielessä molemmat tutkimushaarat ovat luonteeltaan legitimaatiotutkimusta.

Heti perään on kuitenkin lisättävä, ettei kumpikaan tutkimussuunta pyri suoraan esiintymään legitimaatiotutkimuksena. Joko ne yrittävät esiintyä jonakin muuna tai ne tähtäävät aidosti johonkin muuhun. Tässä ne muistuttavat lääkäriissäkäyntimetatforaa. Kun potilas saapuu lääkärin vastaanotolle, potilaalla on aloite käsissään. Vastaanoton kuluessa osat vaihtuvat ja lääkäri ottaa ohjekset käsiinsä (analyysi, vaivan tekninen kuvaus, lääkityksen määrääminen). Mutta vastaanoton lopussa on jälleen potilas se, joka hallitsee tilannettaan.

Sama koskee osuustoimintatutkimusta. Tutkimusprosessin alussa ja lopussa se jättää ohjekset osuustoiminnallisen organisaation käsiin, ottaa huomioon osuustoiminnan esittämät toiveet ja alistuu niihin. Toivomukset ovat tavallisesti olleet tyypiltään samanlaatuisia kuin ne, joita terapeutti kohtaa psykiatrisen kirjallisuuden mukaan. Niitä on kolmenluonteisia:

a) auta meitä pysymään sellaisina kuin olemme,

b) auta meitä pääsemään vaikeuksistamme, mutta niin, ettei mikään muu muutu sekä

c) auta meitä tulemaan toimeen hankalien ihmisryhmien kanssa, mutta jätä kaikki muu rauhaan (Weeks&L'Abate 1987,52).

Lienee turhaa korostaa, ettei osuustoiminta ole ainutlaatuinen systeemi tällaisten toivomusten esittäjänä niin yrityskonsulteille kuin yritystutkimuksellekin.

6. PÄÄTÖSSANOJEN SIJASTA

Vuonna 1983 päivätyssä kirjoituksessaan Im-

manuel Kantin esseestä *Idée zur einer allgemeinen Geschichte in Waltbürgerliche Absicht* (1784) Foucault tekee jaon kahteen Kantista alkuunsa saaneeseen filosofiseen ajatussuuntaan (Foucault 1986 a), 196). Toinen, analyttinen suuntaus pyrkii totuuden ja sen selvilleesämisen ehtojen etsintään ja osoittamiseen. Toisen mielenkiinnon kohteena on meidän aktuaalisuutemme. Se kysyy, miksi olemme sellaisia kuin olemme, mikä on minuutemme ontologia, intentiteetin perusta.

Tämä esitys osuu jälkimmäiseen ajattelun perinteeseen, jota myös Foucault edustaa. Sen tähden tässä ei ole pohdittu, heijasteleeko osuustoiminnallinen tutkimus hyvin osuustoiminnallista todellisuutta. Sen sijaan on haluttu kohentaa osuustoiminnallisen tutkimuksen itseyttä ja samalla kenties koko vaihtoehdotliikehdinnän tutkimuksen itsetajuntaa yleensäkin.

LÄHTEET

- Backman Lars-Erik: *Direktörskonsum*, Almqvist&Wickseil, Stockholm 1973.
- Böök Sven Åke: *Kooperativ forskning 1974—1984*. Kooperativa forskningsfronter. Rapport från en konferens, Kooperativa Institutet, Stockholm 1984.
- Böök Sven Åke-Iimonen Kaj: *Kulutusuosuustoiminnan ongelmia Ruotissa ja Suomessa vv. 1960—1980*, (Tulossa *Katsaus* 3/1987).
- Dreyfus Hubert L-Rabinow Paul: *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The Harvester Press, Brighton 1986.
- Eräsaari Risto: Normaalin konstituutio empirisessä sosiaalitutkimuksessa, *Sosiaalipolitiikka* 1986, s. 7—51, Sosiaalipolittisen yhdistyksen julkaisu, Helsinki 1986.
- Foucault Michel: *The Order to Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Tavistock Publications, New York 1973.
- Foucault Michel: *The History of Sexuality*. Vol. 1: An Introduction, Penguin Books, Guilford, London and Worcester 1978.
- Foucault Michel: *The Subject and Power*, teoksessa Dreyfus Hubert L-Rabinow Paul, *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The Harvester Press, Brighton 1986.
- Foucault Michel: *Vad är upplysning, Vad är revolution?* teoksessa Löfgren Mikael-Molander Anders (red), *Postmoderna tider*, Norstedts, Porvoo 1986 a).
- Hirsch Joachim: *Turvavaltio*, Vastapaino, Jyväskylä 1983.
- Hyvärinen Matti: *Alussa oli liike*, Vastapaino, Jyväskylä 1985.
- Iimonen Kaj: *Elannon jäsentutkimus*, KK, Helsinki 1982.
- Iimonen Kaj: *Jäsensuhde E-osuuskunta Ekassa I—II*, KK, Helsinki 1984.
- Iimonen Kaj: *The Enigma of Membership*, KK-Kooperativa Institutet Helsinki 1986.
- Kraushaar Wolfgang: Teesejä vaihtoehdo- ja pakenemisliikkeistä, teoksessa Kotkavirta Jussi (toim.), *Power&Flower, Syl-julkaisu* 4, s. 141—202 (el-painop.), 1982.
- Micheis Robert: *Puoluelaitos nykyajan demokratiassa*, WSOY, Juva 1986.
- Nilsson Jerker: *Det konsumentkooperativa företaget*, Raben& Sjögren Stockholm 1983.
- Persson Anita: *Medlemmar, förtroendevalda och tjänstemän i Konsum*, KF, Stockholm 1980.
- Petty William: *The Political Anatomy of Ireland*, London 1691.
- Rammstedt Ottheim: *Soziale Bewegung*, Suhrkamp, Frankfurt A/M 1978.
- Sennett Richard: *Authority*, Vintage, New York 1981.
- Touraine Alain: *The Voice and the Eye An Analysis of Social Movements*. Lambridge University Press/Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, Westford 1981.
- Weeks Gerald R-L Abate Luciano: *Paradoksi-avaln muutokseen*, Tammi, Helsinki 1987.